

NÉP, NEMZET, FUTBALL

Az „angol játék” globalizációjának kezdetei*

Ha manapság egy vörös-kék mezes gyerek szalad el mellettünk az iskolaudvaron, aligha az jut először az eszünkbe: „Nicsak, egy apró Vasas-drukker!” Inkább arra számítunk, hogy a mez hátán egy nagy 10-est pillantunk majd meg, fölötte a MESSI névvel. Mindezt a futball globalizációjának tulajdoníthatjuk, hiszen az utóbbi évtizedekben hozzászoktunk már ahhoz, hogy bárki bárhol vérmes szurkolója lehet Katalónia kedvenceinek. „Nem volt ez mindig így”, dűnnyöghetjük Esterházy Péterrel kórusban. „Egyáltalán az esztétizáló meccsnézés...! Többször ostoroztam már, nem hittem, hogy én is itt végzem. Pedig a Barcelonának szurkolni lényegében ezt jelenti. A legszebbet választani, a szépek szépét, nem pedig a »mieinket«. Nincsenek már mieink: ez a helyzet. Amely így sivár.”¹

Arra valószínűleg kevesebben gondolnak, hogy nem ez az első alkalom a futballtörténelemben, amikor nincsenek „mieink”. A 20. század hajnaláig maga a játék sem volt a mienk, és a modern sport brit felségjelű globalizációja nélkül az osztrák ős-ellen fölött aratott, vér nélküli győzelem édességét sem ízlelhettük volna meg már 1899-ben,² és vettük volna rögvést észre a nemzetépítésnek a „rugólapta” honosításában rejlő lehetőségeit.

Az alábbiakban e folyamatot, azaz a futball, az „angol játék” elterjedésének első évtizedét vizsgálom – magyar szemszögből. A dolgozat első felében vetünk egy pillantást a hazai tömegkultúra, azon belül a futball történetének diszciplináris helyzetére, majd röviden sorra vesszük a futball globalizációjának fordulópontjait. A második részben a játék honi recepciójának első jeles eseményeire és brit közreműködőire térünk ki, különös tekintettel Albion csapatainak magyarországi vendégjárására. A bábélien zajos bankettek és az egyre dicsőbb magyar vereségek szemléje közben tanúih lehetünk, miként vált szét a világbíró britek és a futball iránti hazai érdeklődés, valamint hogy miféle sport- és társadalomtörténeti fejlemények húzódtak a háttérben. Végül áttekintjük, hogyan zárult a hazai futballtörténet passzív-adaptív „angol korszaka”, és léptek ki a magyar csapatok

* A tanulmány az MTA–TKI–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport 0322107 számú projektjének támogatásával készült.

¹ Esterházy Péter: A Kántor-napló. Korunk 23. (2012) 6. sz. 29.

² A Műegyetemi FC 1899. március 12-én mért 3:0 arányú vereséget a bécsi Victoria Athletikai Clubra. (E meccsről még szót ejtünk a későbbiekben.)

a nemzetközi gyepszőnyegre, immár aktív alakítóiként annak a történetnek, amelyben az angol játékból világválogató lett.

A sporttörténet és a tömegkultúra kutatása

Az államszocializmus évtizedeiben „a tömegkultúra fogalma [...] nem a szórakozás-szórakoztatás világának felelt meg, hanem normatív értelmet kapott [...]. Végeredményben pedig a tömegkultúrának ez a fogalma rossz hírbe hozta a nem magánkézben tartott és kivált az üzleti vállalkozásként folyó kultúrateremtést és a neki megfelelő kulturális fogyasztást. [...] Nem csoda tehát, hogy hosszú időn át a tudomány figyelme is elkerülte a tömegkultúra jelenségét: nincs is érdemi tudásunk az elmúlt egy-másfélszáz év fejleményeiről.”³

Gyáni Gábor helyzetértékelése egy olyan tanulmánygyűjtemény bevezetőjében jelent meg, amely elsők között tárgyalta kötetnyi terjedelemben a modern tömegkultúra hazai kialakulását – egyáltalán: a tömegkultúra hazai történetét. Bár „érdemi tudásunk” e témában a fenti megállapítások megjelenése óta lepergett két évtized során bizonyosan gyarapodott, a tömegkultúra kutatása egyelőre nem vált a magyar történettudományos trendek zászlóshajójává, „cultural turn” ide vagy oda. A popkultúra vizsgálatának peremhelyzete mögött részben ma is a Gyáni által szóba hozott normatív megközelítést sejtjük. Vagyis azt, hogy az akadémikus tudomány implicit vélelmei szerint a piaci alapon működő, széles közönséget megcélzó kulturális jelenségek ab ovo értéktelenebbek, mint azok, amelyekkel az aktuális kánonképző intézmények-hálózatok foglalatostkodnak, így kevésbé méltók a kutatói figyelemre. Ez az attitűd nem csupán a történettudományban érhető tetten, sőt: elsősorban a művészet recepciójának kortárs alakítói, más néven a mindenkori kulturális elit hagyományos meggyőződése (egyben önvédelmi gesztus a kánonképzők részéről) az, amely a „magasművészet” vagy a „szépirodalom”, illetőleg a „lektúr” vagy „könnyűzene” dichotomikus fogalmait alkalmazva választja ketté a kulturális termékpaletta Vörös-tengerét.⁴

³ Gyáni Gábor: A kultúra adásvétele. In: Tömegkultúra a századfordulós Budapest. Szerk. Gyáni Gábor. Budapesti Negyed 16–17. (1997) 5.

⁴ Ez, a kánonok eredendő mulandóságával kevésbé számoló éles megkülönböztetés korántsem általános gyakorlat, amit például az angolszász irodalmi kategóriarendszer is tükröz. Utóbbi szerint a szépirodalomnak megfelelő „literary fiction” éppúgy „csak” egy az irodalmi műfajok közül, akár a tudományos fantasztikum vagy a romantikus irodalom – szemben a „szépirodalom kontra ponyvairodalom” megközelítéssel. E normatív, kizárólag az alkotás műfaji kódjaiból kiindulva hierarchizáló felosztás megalapozottsága az utóbbi években Magyarországon is vita tárgya lett. Eredménye – amit feltehetően kutatói generációváltás is indukált –, hogy a tömegkultúrához sorolt irodalmi-filmes alkotások tanulmányozása immár a felsőoktatásban sem kárhoztatott gyakorlat. Erről lásd a III. KULTMűhelyek országos konferenciáján a populáris kultúra medialitásának kérdéseit firtató előadásokat. Alföld 65.

A hazai tömegkultúra-kutatás további sajátosságaként a sport rendszerint ki marad a tárgyválasztásból, azt a benyomást keltve, hogy a sport kultúrája definíciószerűen nem része a tömegkultúrának. A jelenség mögött talán az rejlik, hogy a történeti kultúrafölfogásra még ma is hatással van a kultúra egy korábbi, a „művelődés-műveltség” szinonimáival körülírható meghatározása, amely szerint az irodalom-, zene-, színház-, esetleg filmfogyasztás tartozik a kultúra fogalmi körébe, és jóval szűkebb a társadalomtörténetben leginkább alkalmazott, antropológiai ihletésű meghatározásnál. Utóbbi teljes életformákra, -módokra is kiterjeszti a fogalmat, és amely nemcsak a művészeti alkotásokat és azok értelmezéseit, hanem a gyakorlattá vált, intézményesült mindennapi cselekvéssorokat is kultúrá(k)nak minősíti. De a sportnak mint aktívan művelt szabadidős tevékenységnek vagy közönségként élvezett, „passzív” szórakoztató időtöltésnek a helye még egy kevésbé tág kultúrainterpretáció esetén sem lehetne kérdéses.

A hazai történettudomány sport iránti érdeklődése a tömegkultúra kutatásától függetlenül sem különösebben élénk, holott a 20. század fordulójától elterjedő modern sport népszerűsége napjainkig töretlen – azaz a téma szem előtt van. Talán ennek köszönhető, hogy a rendszerváltás óta bizonyos szakfolyóiratok olykor a sportnak is szentelnek egy-egy tematikus blokkot, esetleg egy teljes számot is,⁵ de a sportot történettudományos igénnyel reprezentáló munkák továbbra sem árasztják el a szakirodalmi piacot. E „sportközömbösség” nem csupán a magyar történetírás jellemzője. A sportkultúra története a nyugati historiográfiába is csak a kulturális fordulat következtében, az 1980-as években kezdett észrevehetően beszivárogni, elsősorban angolszász területen. A volt keleti blokk sporttörténet-irodalmi áttekintései a magyar érdeklődéshez hasonló hiányról számolnak be, rámutatva az akadémiai elitizmusra, a források elégtelenségére, a nyugati elméletek megkésett recepciójára, esetenként nyelvtudásbeli fogyatékoságokra. (Utóbbi probléma az angolszász szerzőknél is fölmerül.)

A historiográfiai összefoglalók arról tanúskodnak, hogy a sport történészszakmai áttörését leginkább egy másik, sporton kívüli jelenség iránti érdeklődés segítheti. Akad, ahol a szélsőjobboldali mozgalmak vagy a nacionalizmuskutatók irányították a figyelmet a sport szerepére (Csehország, Ausztria, Olaszország, Németország, volt jugoszláv államok stb.). Az angol szakembereket a munkásosztály újkori történetének vizsgálata, míg a volt gyarmatok történéseit a kulturális imperializmus és a függetlenségi küzdelmek témái terelik a sport felé. Nem

(2014) 9. sz. 46–71. A tömegkultúra jelenségeinek e folyamatban lévő rehabilitációja talán a történettudomány tárgykörének hallgatolagos határait is még átjárhatóbbá teszi.

⁵ Egy remélhetőleg nem teljes körkép a sporttal foglalkozó szakfolyóirat-számokról: Sport és testkultúra. Korall 2002. 7–8. sz.; Test, labda és társadalom. Sic Itur ad Astra 62. (2011); Sport és hatalom. Aetas 30. (2014) 4. sz.

ritka, hogy a nálunk sem ismeretlen „jubileumi történetírás” jelenségének gyümölcseként, évfordulók ürügyén kerül rivaldafénybe a sport, akár mint a kollektív emlékeztörténet-kutatások tárgya. (Lásd Németországban a hazai futballvilágbajnoki győzelmek eltérő jelentőségének és szerepének firtatását.) A sporttörténetnek megújuló lendületet – és sokszor anyagi forrásokat – biztosíthat az adott országban sorra kerülő sportesemény, legyen az olimpia vagy nemzetközi labdarúgó torna.⁶ (Jó példa erre Franciaország 1998-as, hazai pályán kivívott futballvilágbajnoki címe és a nyomában fölbuzgó történeti érdeklődés.) Mivel a sport, különösen a csapatsportágak ma sem vesztek közösségteremtő erejükből, kutatásukat az aktuális identitásépítő szándék is fölvirágoztathatja, mind nemzetállami, mind transznacionális, jelesül európai uniós szinten.⁷

Futballtörténet Magyarországon és Európában

Bár a hazai céhes történettudomány sport iránti érdeklődését leghívebben az „alkalomszerű” jelző írja le, akadnak néhányan, akik – kutatásaik mintegy mellékágaként – színvonalasan és kitartóan művelik ezt a történeti peremműfajt.⁸ Mindeközben a sport, azon belül a labdarúgás búvárlásának igénye a történettudománynál jóval erőteljesebben mutatkozik meg a szociológia berkeiben – és ez nem csak Magyarországra jellemző fejlemény. Az angol és a francia sporttörténeti

⁶ *Paul Dietschy – Richard Holt*: Sports History in France and Britain: National Agendas and European Perspectives. *Journal of Sport History* 37. (2010) 1. sz. 83–98.; *Christopher Young – Anke Hilbrenner – Alan Tomlinson*: European Sport Historiography: Challenges and Opportunities. *Journal of Sport History* 38. (2011) 2. sz. 181–187.; *Matthias Marschik*: Austrian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History* 38. (2011) 2. sz. 189–198.; *Simon Martin*: Italian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History* 38. (2011) 2. sz. 199–209.; *Stefan Zwicker*: Sport in the Czech and Slovak Republics and the Former Czechoslovakia and the Challenge of Its Historiography. *Journal of Sport History* 38. (2011) 3. sz. 373–385.; *Stefan Rohdewald*: Yugoslavian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History* 38. (2011) 3. sz. 387–395.; *Mark Dyreson*: Mapping Sport History and the History of Sport in Europe. *Journal of Sport History* 38. (2011) 3. sz. 397–405.; *Jutta Braun*: Football History: A German Perspective on Current Research Fields. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung* 40. (2015) 4. sz. 153–175.

⁷ 2012-ben az Európai Bizottság hárommillió eurós támogatásban részesítette a „Football Research in an Enlarged Europe: Identity dynamics, perception patterns and cultural change in Europe’s most prominent form of popular culture” elnevezésű, francia központú, kilenc intézetre kiterjedő, három évre szóló programot, amely történeti kutatásokat is magába foglalt. A volt keleti blokk országait egyetlen intézmény képviselte, a poznańi Adam Mickiewicz Egyetem. (Ugyanannyi, mint a nem EU-tag Törökországot.) Kutatási beszámoló: <https://bit.ly/2Zf9Za4> (letöltés 2020. aug. 15.)

⁸ Néhány példa: Takács Tibor kötetei a futball és az állambiztonság viszonyáról (Szoros emberfogás. Bp. 2014., Büntetőterület. Bp. 2018.); Borsi-Kálmán Béla leginkább az Aranycsapat körül vizsgálódó, eszmetörténeti-esszéisztikus munkái (Az Aranycsapat és kapitánya. Bp. 2008., Pseudo-fociesszék. Bp. 2018.); Andreides Gábor (Dénes Tamással közösen írt) áttekintése a korai olasz futballtörténet magyar alakjairól (Weisz és a többiek. Bp. 2018.).

vizsgálódásokra döntő hatást gyakoroltak a szociológia jelentős elméletalkotóinak nézetei, a civilizációval, a fegyveléssel, a sportmező működésével kapcsolatos elképzelések (Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Norbert Elias, Eric Dunning stb.). A szociológiai ihletű sporttörténeti kutatások terén azonban nem egyszer (és nem csak itthon) előfordul, hogy a kétségkívül nagyívű és elgondolkodtató koncepciót nem támasztja alá elegendő történeti materia, történettudományos szempontból megítélve legalábbis.⁹ Ugyanakkor, ami a hazai futballtörténetet illeti, a szociológusok kutatásai nélkül igencsak megrövidülne a társadalomtörténeti vonatkozású, teoretikus igényű történeti művek bibliográfiája.¹⁰

Miközben a futballirodalom, ha csak a labdarúgással foglalkozó hazai kiadványok számát vesszük figyelembe, igen bőszeges. Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában a „futball” tárgyi kulcsszóra keresve 962 találat érkezik (a „labdarúgás” címszóra valamivel kevesebb). A listázott munkák közül azonban mindössze 150 jelent meg 1990 előtt.¹¹ Megállapíthatjuk tehát, hogy a rendszerváltás óta a futballkönyv-dömping korát éljük, sőt élvezhetjük, amennyiben képesek vagyunk tájékozódni a futballhírességek életrajzai, a versenykrónikák, lexikonok, adattárak, rekordgyűjtemények stb. végláthatatlan erdejében. A találati listát föllapozva a hazai sporttörténetírás egy másik jellegzetességéről is tudomást szerezhetünk: arról, hogy annak művelői túlnyomórészt a sportújságírók és a helytörténészek. A játékosokra, eredményekre, évfordulókra fókuszáló, anekdotikus hangnemű vagy épp krónikaszerű kiadványokban ugyan nem csordul túl a tudományos igényű elemzési kedv, ezzel

⁹ Bennünk például fölmerül némi kétely, hogy a kis országok olimpiai teljesítményének okai kiolvashatók-e pusztán az aranyérmek számából; de szívesen tájékozódnánk afelől is, hogy a Ferencváros és az MTK etnikai-felekezeti tényezőkkel indokolt századfordulós szembenállásában mi bizonyítja az FTC-nek tulajdonított sváb identitást. Lásd *Hadas Miklós: Olimpia és globalizáció. Sic Itur ad Astra* 62. (2011) 103–121.; *Hadas Miklós – Karády Viktor: Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmának történelmi vizsgálatához. Replika* 17–18. (1995) 88–120.

¹⁰ E művek közül elméleti következetessége és feldolgozott történeti forrásanyag alapján kiemelkedik Szegedi Péter Debrecen futballtörténetét tárgyaló monográfiája. Lásd *Szegedi Péter: Rivalisok. Debrecen futballtársadalmi a 20. század első felében. Bp. 2014.* A szerzői összegzés tanulságosan reflektál a futballtörténet-kutató sajátos helyzetére: „Bár a magyar férfiak – köztük számos történész és szociológus – jelentős hányada érdeklődik a sport, a futball eseményei és nem egyszer története iránt, mindezt *szurkolóként*, »fogyasztóként« teszik. A sportot – és a futballt különösen – ugyanis a közvélekedés csupán szórakozásnak tekinti, s a szurkolói agresszióknak köszönhetően sokan valamiféle alantas dolognak tartják. A sportszociológus és sporttörténész tehát azért van – Bourdieu-t idézve – elnyomott helyzetben, mert a társadalom és a kutatók többsége »alávetett« tevékenységnek tartja a sportot, mely a munkával, politikával, vallással, művészetekkel, vagyis az élet »komoly« dolgaival ellentétben – *értelmetlen* a figyelemre.” Uo. 241. Nem elsősorban történeti fókuszú, de a kulturális antropológia futball- és globalizációtörténészek számára is tanulságos megközelítésmódjait alkalmazza: *Vidacs Bea: Egy szebb jövő képei. Futball a kameruni közgondolkodásban. Bp. 2009.*

¹¹ Ha a „történelem” tárgyi kulcsszóval szűkítjük a keresést, mindössze 3 kiadványra bukkanunk, ami kétségtelenül téves adat a futballtörténeti irányból vizsgáló művek számát illetően. Erről egyszerűen megbizonyosodhatunk egy könyvesbolti látogatással.

együtt e munkák, különösen az adattárak és az életrajzok forrásértéke felbecsülhetetlen az elsősorban a mindenkori tömegmédiá, azon belül pedig a sportsajtó böngészésére utalt futballtörténész munkájában.¹²

Azok, akiket hidegen hagy a futball múltja és jelene, okkal tehetik föl a kérdést: miért volna érdekes mindez a történettudomány számára? Miért volna érdemes egy egyszerű labdajáték története arra, hogy helyet és figyelmet szorítsunk neki a história megszentelt termeiben? Válaszolhatnánk Leopold von Rankét parafrazeálva: azért, mert minden téma egyformán közel van Istenhez. Ám szívesebben idézzük a társadalomtudós Richard Giulianottit, azon kevesek egyikét, akik tanítottak a Harvardon és a sportvezetőképzés nemzetközi fellegvárában, a Johan Cruyff Institute-ban is: „A világszerte futballszurkolók tisztában vannak vele, hogy ha szeretnék megismerni a vendéglátók társadalmát, megérteni a helyi társadalom szerkezetének és erkölcsi értékeinek összetettségét, akkor a legközelebbi jelentős sportesemény a legalkalmasabb arra, hogy ezeket az elemeket a látogató szeme láttára sűrítse, dramatizálja. A futball minden körülmények közt rendelkezésünkre bocsát egyfajta kulturális útmutatót, metaforikus reprezentációt, ami segíti az adott társadalom megértését. [...] A megannyi társadalom kultúrájában játszott központi szerepe jelzi a labdarúgás kiemelt politikai és szimbolikus jelentőségét, amely sok-sok ember társadalmi cselekvésmódjaira, gyakorlati észjárására és kulturális identitására bír alapvető befolyással.”¹³

Ha pedig belelapozunk a futballtörténeti forrásokba, rögvest bebizonyosodik, hogy az iménti meglátások történeti perspektívában is érvényesek – azaz a futball története *mise en abyme* módjára bizonyos pillanatképét festi az adott időszak társadalmának. Mindemellett fontos megjegyeznünk, hogy miközben például társadalomtörténeti fogódzónak használjuk, a futballnak, más sportágakhoz hasonlóan, megvan a maga története, evolúciója, paradigmaváltásai. Azaz tévedünk, ha a futballkultúrán belül zajló eseményeket kizárólag a társadalmi-politikai kontextus következményeinek tekintjük, és ez annál inkább igaz, minél közelebb járunk a pálya kezdőköréhez. Ha azonban nem a szabályokat, a felszerelést vagy a játérendszer tanulmányozzuk, hanem a játéknak a pályától időben és térben is távolabbi elemeit (szurkolótábor, média, sportpolitika stb.), a társadalomtörténeti és ideológiai összefüggések nagyobb jelentőségre tesznek szert, s olykor a pályán is reflektorfénybe kerülnek.

¹² Tapasztalataink azt mutatják, hogy a hazai futballegyesületek és -szervezetek iratainak megőrzöttség szintje – különösen a 20. század első felét illetően – meglehetősen csekély, alkalmoszerű és területileg is erősen változó mértékű. Például míg a második világháború előtti futball egyik meghatározó klubja, az MTK/Hungária a klub tájékoztatása szerint nem hagyott hátra egyesületi archívumot, a korszakban hasonló jelentőségű FTC-nek saját múzeuma is van.

¹³ *Richard Giulianotti: Football. A Sociology of the Global Game. Cambridge 1999. xii.*

A futball tömeg-kultúrtörténeti súlyát nyers adatokkal is alátámaszthatjuk. A 20. század hajnalának legnagyobb befogadóképességű pályájára, a Millenárisra már a szervezett magyar labdarúgás első évtizedében tízezerszámra vonultak ki a futball iránt hevülő hölgyek és urak, különösen ha nemzetközi mérkőzést rendeztek.¹⁴ A piaci igényre a kor két nagy riválisa, az FTC és az MTK egyidejűleg válaszolt egy-egy 25 ezer fősre tervezett stadionnal. (Az első világháború előtt ezzel a mérettel csupán Nagy-Britannia futball-létesítményei kelhettek versenyre.) Trianon után 40 ezresre kellett növelniük a kapacitást, 1922-re pedig – számos kisebb, de szintén többezres lelátójú pálya mellett – megépült az Újpest 25 ezres stadionja is. A stadionüzlet annak ellenére sem bizonyult veszteségesnek, hogy a futballrendezvényeket egyre több és nagyobb adó sújtotta.¹⁵

De lépünk túl a futball belső világán, s lássuk, mekkora súlya volt a szórakoztatóiparon avagy a tömegkultúrán belül. „Mikor futnak a lovak a pesti pályán, 11–13 ezer ember megy ki a gyepre; ha Budapest minden mozija megtelik: legfeljebb 32–33 ezer ember figyel a néma tragédiákat és a mulatságos históriákat, melyeket a mozigép a lepedőre vetít. Ezzel szemben egy-egy érdekesebb futballmeccset olykor 40 ezer vagy még ennél is több ezer ember nézi végig az Üllői úti pályán, pláne akkor, ha valamelyik jeles külföldi csapat méri össze a tudományát a mieinkével. Ez azt jelenti, hogy Budapestet a meccs, a gólért való küzdelem jobban érdekli, mint akár a lóverseny, akár a mozi, akár a színház; jobban érdekli, mint Gloria Swanson vagy Mary Pickford vagy Chaplin, jobban érdekli, mint a hazai primadonnák, sőt jobban érdekli, mint a – politika. Pedig ez a multság sem sokkal olcsóbb, mint a mozi, de a labdarúgásnak mégis nagyobb a publikuma, és vasárnap délutánonként Budapest lakosságának 5–6%-a künn van a »pályán«, és másfél órán keresztül feszült figyelemmel kíséri: mint kergetik, rúgják és driblizik a labdát a csatárok és a bekkek, és 35–45 ezer ember lelkesedik, éljenez, ordít, bömböl és tombol, ha a kapus ügyesen védi ki a kaput egy-egy jól irányzott labda elől.”¹⁶

A tömegek és a bevétel áradása nemcsak az adókat kivető városi és parlamenti politikusoknak tűnt föl, hanem a kulturális elit egyes képviselőinek is, akik

¹⁴ *Zeidler Miklós*: Egy régi pálya a polgári korban – a Millenáris Sporttelep. Korall 2002. 7–8. sz. 117–139. Ellenzői bármilyen erőszakos sportként írták is le az „angol rugósdit”, a nők már az első hazai mérkőzéseken elfoglalták helyüket a tribünön, idejekorán jelét adva, hogy a futball nem pusztán sport, hanem társasági esemény is. *Baráth Katalin*: A magascé-közép. Régi idők női futballszurkolói – sajtótükörben I-II. Napi Történelmi Forrás (www.ntf.hu, letöltés 2020. aug. 15.)

¹⁵ Az általános tájékozódáshoz a magyar futballtörténetben, amennyiben külön nem jelezzük, az alábbi munkák biztosítottak alapot: *Földessy János*: A magyar futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége. Bp. 1926.; *Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva*: A magyar labdarúgás története I. Amatőrök és álamatőrök (1897–1926). Bp. 2013.; *Szegedi Péter*: Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig. Bp. 2016.

¹⁶ *Pásztor Mihály*: A jókedv ára. In: „Kelet Párizsától” a „bűnös városig.” Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához I. 1870–1930. Szerk. Sipos András – Donáth Péter. Bp. 1999. 426–427.

kifejezték nemtetszésüket még úgy is, hogy olykor egy-egy kormánytag vagy maga Horthy kormányzó foglalt helyet a lelátón. A médiamogul és főrend Rákosi Jenő, aki az említett elit soraiból nézhetett végig a magyar futball születését, majd futótűzszzerű terjedését, maga is értékelte a jelenséget, a magyar–osztrák mérkőzés 600 millió koronás bevételére (1925), valamint a futball és a kultúra viszonyára reagálva. Az ő bírálókat csöndre intő ítéletével zárjuk fejtegetéseinket a futball társadalom- és kultúrtörténeti szerepéről.

„Aki [...] azt várja, hogy én itt szidni fogom a labdarúgósporthot, mert e mostoha viszonyok közt érdeklődés dolgában mintegy első helyre jutott fel, odáig, hogy már az adószedők is rávetették magukat: az csalatkozni fog. Még kevésbé vagyok hajlandó a közönséget korholni, amért [sic! – B. K.] más művészetektől nagyobb érdeklődését megvonva, minden szerelmét a sportpályákra – igaz, hogy csak a labdarúgókéra – pazarolja. [...] [A] labdarúgás, a mai állapotában, érdekes művészet, és – mint a többi művészetek is, – népszerűsége által vállalattá is lett. [...] Aki hegedül, aki énekel, aki deklamál, aki akrobatizál: az mind művészete értéke szerint megszabhatta a maga képességei árát s követelhesse jutalmát; a futballművésznak pedig ez tilos legyen, noha mindenki tudja már e művészet primadonnáinak nevét Európaszerte és jobban, mint az egyes nemzetek miniszterelnökeit. [...] Úgyis mint önálló művészet, úgyis mint az élet törekvéseinek eszköze, oly hatalmas intézmény ez, amelynek a népszerűsége természetes. Fonák dolog [...] az eddigi erkölcsi, társadalmi, esztétikai és gazdasági hitelesített mértékekkel méricskélmi és elavult és korlátolt szempontok szerint elbánni vele.”¹⁷

A futball globalizációjának szakaszai

A globalizáció mindenekelőtt eleven, napi tapasztalat, amely a világháló működésbe lépése óta még a multinacionális cégek és nemzetközi márkák áradása okozta rendszerváltás utáni kultúrsokknál is nyilvánvalóbb, megkerülhetetlenebb, folyamatos reflexiót követelő jelenség. Véleményünk szerint ez az uralkodó tapasztalati jelleg az, ami elsősorban nehezíti mind az egységes definíció megalkotását, mind a történeti perspektíva érvényesítését. Vannak elemek, amelyek a definíciós kísérletek többségében felbukkannak,¹⁸ ám az egyes kutatási területek művelői elsődlegesen a saját globalizációs tapasztalatukból kiindulva, azt megérteni igyekezve, más-más vonásokat hangsúlyozva vizsgálják azokat a komplex kapcsolatrendszereket,¹⁹ amelyek az (ilyenformán többes számban említendő) globalizációk fundamentumai.

¹⁷ *Rákosi Jenő*: Sport mint művészet. Uj Idők 31. (1925) 328–329.

¹⁸ *Tomka Béla*: A globalizáció és kutatásának irányai (vázlat). MTA-SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport (<https://bit.ly/2ZgoyKx>, letöltés 2020. aug. 15.).

¹⁹ *John Tomlinson*: Globalization and Culture. Cambridge 1999. 1–2.

Nem meglepő tehát, hogy a futball globalizációjának is megvan a maga saját diskurzusa. Azok a szerzők ugyanakkor, akik e sport világméretű elterjedésének történeti vetületeivel is bíbelődnek, rendszerint összekapcsolják a futball globalizációját más világszintű folyamatokkal: az urbanizációval, iparosodással, a tömegmédiával és a fogyasztói társadalom (különösen a szabadidő) kialakulásával, a gyarmatosítással, modernizációval, szekularizációval stb.²⁰ A felsorolt jelenségekről annyi bizton állítható, hogy többé-kevésbé egyidejűleg zajlottak, és összefüggéseiket is nehéz volna tagadni.

A modern sport²¹ és vele a futball születésének helyül Nagy-Britanniát szokás megjelölni. Következmenyképpen a historikusok a futballkultúra történetének brit változatát tekintik (ha nem is mindig tudatosan) mércének, egy olyan ideáltipikus elbeszélésnek, amelynek elemeit igyekeznek más régiók futballtörténetében is azonosítani, illetőleg az eltérésekben fölfedezni az adott ország futballtörténetének karakterét.²² Ennek alapján a globális futballtörténet a gazdaságtörténet, illetőleg az iparosodás felől nézve egy *indusztriális* és egy *poszt-indusztriális* szakaszra osztható. A két szakasz inkább szimbolikus, mintsem tényszerű választóvonalra az első, 1930-as világbajnokság, amikor a világ jelentős részén nemcsak elterjedt és bajnokságokba szerveződött a futball, hanem egy önálló, az olimpiától elkülönült globális megmérettetésre is igény mutatkozott a sportág világszerve, a svájci központú FIFA vezérletével. A futballglobalizáció második szakaszát ebben az elbeszélésben a máig tartó poszt-indusztriális szakasz képezi, amikor is a futballkultúrában – összefüggésben a világot számos téren egyre szorosabban és erősebben behálózó kapcsolatokkal – egyre inkább a szolgáltatás-szektor fújta és fújja a sípot. A sport a tömegmédiával előretörésével elsősorban szórakoztatóipari termék lett, kommercializálódott, a hozzá kapcsolódó szurkolói, játékos- és klubidentitásokat pedig a változékonyság jellemzi és az új törzsiség (neotribalizmus) uralja. Ugyanakkor a világversenyeket még mindig nemzeti alapon szervezik, és – hogy egy újabb jelenkori tapasztalatra utaljunk – a szurkoló számára bármennyire is szabadon választhatónak tűnik a csatlakozás egy-egy szurkolói közösséghez, a globális futballt kezdetektől kísérő, sőt sikerre ítélő nemzeti, helyi kapcsolatok korántsem tűntek el nyomtalanul. A globális-lokális szinkronicitás a labdarúgás

²⁰ *Giulianotti, R.*: Football i. m.; *Andrei S. Markovits – Lars Rensmann*: Gaming the World. How Sports Are Reshaping Global Politics and Culture. Princeton 2010. 43–106.; *Allen Guttmann*: Games and Empires. Modern Sports and Cultural Imperialism. New York, NY 1994. 41–70.

²¹ A modern sport alapvető jellemzői: 1. világi jelleg, 2. (társadalmi-etnikai) egyenlőség, 3. szervezetség (bürokratizáció), 4. szakosodás (sportágak világos elkülönülése), 5. szabályozottság (racionalizáció), 6. mérhetőség-számyszerűsítés (kvantifikáció), 7. rekordközpontúság. Lásd *Guttmann, A.*: Games and Empires i. m. 1–2.

²² Az ilyesfajta, Nyugat-Európa-centrikus történeti módszertant bátran nevezhetjük a(z) ezúttal nem definiált) globális történetírás egyik, ha nem a legfőbb vonásának is.

történetének globalizációs nézőpontból talán a legfontosabb jellegzetessége, és e két pólus folyamatosan módosuló viszonya, azaz a *glokalizáció* vizsgálatára a futballtörténet szinte tökéletes lehetőséget nyújt.²³

Ha a futball brit alapokon nyugvó globális történetét nem a gazdaság-, hanem a társadalomtörténet felől próbáljuk összefoglalni, hasonló, de valamivel árnyaltabb korszakolás lesz az eredmény.²⁴ A futballhistoria *premodern-prekapitalista* (avagy tradicionális) éráját a társadalom felső rétegei, az arisztokraták vagy az arisztokrata mintát követő felsőközéposztály tagjai határozták meg, a 19. század derekának angol elitiskoláiban ők játszották rendszeresen, majd szabályozták a játékot. A második, *korai modern* szakaszt az ipari munkásság pályára lépése hozta el, és helyezte a futball súlypontját az elitiskolákból a városi térbe, szimbolikusan és (a játéktílus megújulásával) ténylegesen is átvéve az irányítást a futballterénium felett. „Az úriemberek és játékosok” mintegy három évtizeden át húzódo háborúsága során az előbbieket fokozatosan veszítették el pozícióikat, kezdve 1885-tel, amikor az angol szövetség, az FA (Football Association) kénytelen volt törvényesíteni a labdarúgók fizetését. Bár 1907 és 1914 között az amatőröknek saját szövetségük megalakításával még sikerült szakadást előidézniük az angol futballban (nem kis gondot okozva ezzel az amatőr nemzeti szövetségekből verbuvált nemzetközi testület, a FIFA kebelén belül is), az úriemberek végleg kiszorultak az immár tömegeket megmozgató „futballgyárból”.²⁵

A felsőbb osztályok tehát elvonultak a kevésbé energikus, fizikai érintkezést alig követelő „fehérruhás” sportok, legfőképpen a krikett sáncai mögé,²⁶ miközben a brit ipar és kereskedelem külképviselői a 19. század végéig a világ számos népével megismertették a futballt. A modern szakasz további fontos fejleménye, hogy e felsőbb osztályok propagálta amatőrizmust háttérbe szorította a tehetőségelvű, egyenlősítő professzionalizmus, amely nemcsak a hivatásos játékosokat termelte ki, hanem fontos lépést jelentett a tömegkulturális kibontakozás, a piaci alapokon nyugvó szórakoztatás térnyerése irányába is. Ami a globalizációs folyamatot illeti, a brit (elsősorban angol és skót) futballhegemóniának

²³ A globalizáció általánosan is a globalizációs kutatások kitüntetett, de legalábbis vizsgálatra javasolt terepe, mert meghaladja az „elnyomott és elnyomó”, „fejlett és elmaradott” nem túl árnyalt és gyümölcsöző, ám a globalizációkutatásokra jellemző dialektikáját. Lásd *Richard Giulianotti – Roland Robertson: The Globalization of Football: A Study in the Glocalization of the 'Serious' Life.* *British Journal of Sociology* 55. (2004) 545–568. A globalizáció másféle terminologikus megközelítésben hibridizációnak is nevezhető. Lásd *Illés Tamás: A kulturális globalizáció földrajzi vonásai.* *Tér és Társadalom* 32. (2018) 2. sz. 3–20.

²⁴ *Giulianotti, R.: Football i. m. 1–38.*

²⁵ Uo. 4–5.

²⁶ A brit gyarmatokon ez a réteg képviselte az uralmat, ezért is alakult úgy, hogy e területeken a krikett lett a sport, amelynek elsajátításával a gyarmatok lakói fölvehették a versenyt, majd le is győzték idegen uraikat, még hozzá a saját pályájukon.

egyre nagyobb kihívásokkal kellett szembenéznie. Szándékos elszigeteltségükből elő-előmerészkedve a brit csapatok, sőt a válogatottak is kezdtek vereségeket szenvedni az egyre nemzetközibb futballporondon, ahol a brit nemzeteket többnyire nélkülözni kénytelen Fédération International de Football Association vette át az irányítást. Az alapító francia Robert Guérin először nem is tudta csatlakozásra bírni a labdarúgás első számú hatalmának számító angol szövetséget (FA), így a FIFA 1904-ben nélkülük, Franciaország, Belgium, Dánia, Hollandia, Spanyolország, Svédország és Svájc szövetségeinek összefogásával jött létre, viszonylag hamar ernyője alá gyűjtve előbb az európai, majd más kontinensek szövetségeit is. Többszöri csatlakozás, majd kilépés után az angolok a második világháború előtti három FIFA-világbajnokság egyikére sem neveztek. Két évtizedes különállást követően 1948-ban léptek be a szervezetbe ismét, ezúttal végleg.²⁷

A labdarúgás története *késő modern* korszakának eljövételét a második világháború befejezésétől számíthatjuk. Ekkor vették kezdetüket azok a fejlemények, amelyekről fentebb már szóltunk, és amelyeknek mi, a *posztmodern* futballkorszak részesei ma is szemtanúi vagyunk. A nemzeti alapon szerveződő világbajnokság mellett meggyökereztek a nemzetközi klubtornák (jelentős közép-európai előzmények után, amelyeket még említeni fogunk), megsza- porodtak a nomád, klubról klubra vándorló játékosok, a tévés közvetítés és a külföldi játékosok szerződtetésének könnyítése²⁸ pedig felgyorsította a futball globalizációját. A századelő kiemelkedő futballnemzeteinek (Uruguaynak, Argentínának, de Angliának is) immár keményen meg kellett küzdeniük a sikerért. A szakmai tudás és a nézői hozzáférés többé-kevésbé kiegyenlítődött, a demokratizáció elérte határait, hogy aztán a nyolcvanas évektől bekövetkező, posztmodern futballkor egy új, mára kiteljesedő gazdasági és társadalmi elitizmus hajnalát hozza el. Társadalomtörténeti szempontból mindehhez annyit még érdemes hozzátenni, hogy a meccsek helyszíni megtekintése a futballhuliganizmus felszámolásával, a stadionok pacifikálásával az új, immár kozmopolita középosztály privilégiumává vált, és miközben a Bajnokok Ligája találkozónak közvetítéseit tízmilliók követik világszerte, intézménye a re-európaizáció sajátos formáját testesíti meg, nyugat-európai elitligák „világválogatott” élcsapataiban felhalmozva a futballglóbusz tehetségét, pénzét és tudását.²⁹

²⁷ Guttman, A.: Games and Empires i. m. 55–56.

²⁸ E folyamat meghatározó fejleménye az Európai Bíróság úgynevezett Bosman-ítélete volt (1995), amely egy belga játékos, Jean-Marc Bosman perében, a munkaerő Unión belüli szabad mozgásának jogszabályaira hivatkozva illegálizálta a külföldi labdarúgók szerződtetésének korlátozását. Lásd *Matthew Taylor*: Global Players? Football, Migration and Globalization, c. 1930–2000. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung* 31. (2006) 1. sz. 20.

²⁹ A globális futball szakirodalma a kétezres évek elején még a multinacionális nagyvállalatokat jelölte meg az elitligák jellemző tulajdonosaiként. A pénzügyileg legtöbbször taksált angol Premier League

Összefoglalásképpen kijelenthetjük, hogy a labdarúgósport, amely gyors elterjedését mindenekelőtt egyszerűségének és kisigényűségének köszönhette, a társadalmi változásoknak egyszerre volt elviselője és elősegítője. Az osztály-identitás azonban a futballszférában „életre galvanizált” identitásoknak csupán az egyike, hiszen a játék a lokális és nemzeti identitásokat szintén mozgósította. A 20–21. századi globalizáció ugyan átírhatta ez utóbbi azonosulások jelentőségét, ám ha úgy véljük, meg is semmisítette, elég egy Real Madrid–Barcelona, Liverpool–Everton, Újpest–Ferencváros összecsapásra gondolnunk, vagy épp egy brazil–argentin, ír–északír, magyar–román válogatott mérkőzésre, hogy véleményünk megváltozzék.³⁰

Kultúr imperialisták Pesten: angol közreműködés a futball honosításában

Az átfogó társadalomtörténeti tanulmányok (egyelőre) hiányoznak a magyar futballtörténet palettájáról. Ismereteink alapján mégis feltételezhetjük, hogy a vonatkozó brit narratíva helytel-közzel nálunk is érvényesíthető, legalábbis ami a premodern korszakból a modernbe való átmenetet illeti. Az „angol játék” híre és gyakorlata a 19. század utolsó két évtizedében terjedt el, elsősorban Budapesten, azaz modernizálódó urbánus környezetben. Átvételében a már dolgozó vagy leendő diplomás középosztály (magán- és közhivatalnokok, tanárok, mérnökök, a közép- és a felsőoktatás diákjai)³¹ kiemelt szerepet játszhatott, legalábbis erre enged következtetni az ismert foglalkozású játékosok köre. Nem állíthatjuk, hogy

azonban fokozottan „oligarchizálódik”, és jó néhány csapata egy-egy pénzügyi mogul személyes portfóliójának nem titkolt ékessége. Egy 2019-es lista szerint az angol csúcsliga tulajdonosai közt akad egyiptomi, thai, iráni, kínai, de számos amerikai is. A leggazdagabbak: 1. Manszúr sejk, Egyesült Arab Emírségek (Manchester City, vagyona 30 milliárd dollár) 2. Roman Abramovics, Oroszország (Chelsea FC, 12,4 milliárd dollár) 3. Stan Kroenke, Egyesült Államok (Arsenal FC, 8,7 milliárd dollár). *Bar-naby Lane*: The 12 richest billionaire Premier League club owners, and how they made their fortune. Business Insider, 2019. augusztus 17. (www.businessinsider.com, letöltés 2020. aug. 15.).

³⁰ A tévés nézettségi adatok sem támasztják alá, hogy a globalizációval a nemzetálatpon szerveződő versenyeknek bealkonyult volna. Míg a Bajnokok Ligája 2015-ös döntőjét (Barcelona–Juventus) 180 millióan szurkolták végig, az egy esztendővel korábbi vb-döntő (Németország–Argentína) nem kevesebb mint 695 millió nézettséggel büszkélkedhetett. Lásd *Seth Vertelney*: Media Microscope: Super Bowl owns American TV, but soccer conquers the globe. (www.goal.com, letöltés 2020. aug. 15.).

³¹ Az 1890-es évek elejétől a budapesti iskolák évkönyveiben (az Ilona utcai főgimnáziumhoz tartozó Ferenc József Nevelőintézet, Barcsay utcai állami gimnázium, Markó utcai katolikus gimnázium, Lónyay utcai református főgimnázium) egyre-másra bukkantak föl különböző magyar elnevezésű „futballgyanús” testgyakorlatok. Lásd *Zeidler Miklós*: Angol hatások a magyar sport kezdetére. In: *Uő*: A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18–20. században. Pozsony 2012. 93–94. Valószínű, hogy a játékok külföldi (például Csehország, Svájc) tanulmányaik során, akár közvetlenül angoloktól elsajátító futballimportőrökkel együtt ebből a gimnazista gárdából került ki az egyesületbe igazoló hazai futballamatőrök első generációjának jelentős része.

az első labdarúgók társadalmi státusza hasonló volt az etoni, oxbridge-i alapítókéhoz, de a hazai urbanizáció színvonalán ők mégiscsak valamiféle elitet képeztek. Mindenesetre állásuk mellett, amely biztos megélhetést, fizikailag nem kimerítő elfoglaltságot és fix munkaidőt garantált számukra, még jutott idejük, kedvük sportolni is, és ez nem volt akkoriban általános adottság.³² Ami a közönség tagjait illeti, társadalmi hovatartozásukról kevés adat áll rendelkezésre. Mégis feltehető, hogy a szurkolói rétegek kispolgáriasulása, proletarizációja már az első világháború előtt megindult. Ez a demokratizáció vélhetően a játékosok körében is megkezdődött,³³ amit nem csupán a világháború utáni évek elsősorban anyagi okoktól ösztönzött, tömeges játékoskivándorlása támaszt alá. A háború után egy fizetett berlini túrára szerződő jeles játékosok foglalkozása például korántsem mutat tisztán középosztályi képet.³⁴ A munkásság irányába „lejtő” társadalmi átrendeződést a játékoskarriert fizetett pályává, vagyis mobilizációs csatornává avató hivatásos futball bevezetése szentesítette 1926-ban, 40 évvel az angolok hasonló intézkedése után.³⁵

A futball globalizációjára adott kezdeti magyar válaszok ugyancsak megfelelnek a történeti sztenderdeknek: akár a löverseny vagy az atlétika terén, itt is fontos szerepet játszott a brit kulturális hatás, amit a magyar futball eredettörténetei is tükröznek. Az atlétikát is meghonosító Esterházy Miksa gróf Angliából hozta az első futball-labdát; az Angliából importált „első labda”-mítosz szintén felbukkan a keresztnevet angolosan viselő, Angliából hazaérkező Löwenrosen Charly-féle és a kerékpározás úttörőjeként számon tartott szabadkai Kosztovits László-féle eredettörténetben is. A futball honosításának kiemelkedő alakja, a volt cambridge-i diák, Arthur Yolland tanárként működött Magyarországon, és honfitársával, Thomas Ashtonnal együtt a Budapesti Torna Club csapatát erősítette az első

³² Az FTC és az MTK 1911-es és 1908-as játékosfoglalkozás-listái alátámasztják, hogy a rekrutációs bázis a világháborúig lényegileg nem módosult. *Szegedi P.: Az első aranykor* i. m. 54.

³³ A háború előtt épült két pesti stadion részvényeseinek listájából az sejtethető, hogy a szinte óriás ipar-teleppé duzzadó Ferencvárosi Drukkerei az ún. kékgalléros rétegből (iparosok, ipari munkások) kerültek ki, a támogatóit főleg az Erzsébet- és Terézváros magánhivatalnokaiából és kereskedőiből verbuváló MTK mögött pedig a kis- és középpolgárság sorakozott fel és élt a stadionok által biztosított újfajta nyilvánossággal. Bővebben lásd *Baráth Katalin: Gegenpressing. Az első stadionépítési láz részvénytársaságai: FTC és MTK, 1908–1943*. Korall 2020. 81. sz. megjelenés előtt.

³⁴ A hazai eltiltással járó berlini futballkirándulás kudarcát perrel kívánták megtorolni az illető focisták. Foglalkozásuk az aláírt ügyvédi meghatalmazás szerint: vasesztergályos, szabó, kereskedő, műszerész, négyen pedig hivatalnokok. Az utat szervező Malaky Konstantin üvegfestőként szerepel. (Budapest Főváros Levéltára, Lázár Ferenc közjegyző iratai. VII.179.a – 1921 – 0071.) Ez is bizonyítja, hogy ugyan a játékot és a tehetséget hivatalosan nem fizethették meg, a legális és nem legális juttatások ekkor már kellően kompenzállhatták a kieső munkaidőt. Mindezt az olykor bíróságig eljutó álamatőr botrányok is alátámasztják.

³⁵ A profizmus törvényesítése Magyarországon sem szüntette meg az amatőr futballt, ami fölveti a kérdést, húzódik-e az angolhoz hasonló társadalmi törésvonal a hazai amatőr és profi futballkultúra között.

magyar földön rendezett nemzetközi klubtalálkozón, a BTC–Vienna Cricketers mérkőzésén. (A külföldre szakadt britek elsődleges futballterjesztői szerepét mutatja, hogy a bécsiek színeiben legalább hét angol vitézkedett.) Az első nem hivatalos (nem egy másik válogatott ellen pályára lépő) magyar válogatottba pedig egy bizonyos Fred Windett is bekerült. A halálát kicsivel később Indiában lelő Windettet, aki Budapestről hazatérve az ígéretes nevű, ma is létező Crouch End Vampires mezét húzta fel, a sors szele egy angol bányatársaság mérnökeként sodorta Bécsből Nagybányára. A „Budapesti Torna-Club jeles tagja, aki kétségkívül a kontinens legjobb játékosa, akarta a labdarúgást Nagybányán is meghonosítani, jó eszközt találván a gimnáziumi ifjak ambíciójában és lelkesedésében terveit keresztülvitelére”, egészen addig, míg a gimnázium igazgatója meg nem tiltotta a futballozást, túl veszélyesnek ítélve azt.³⁶

Fred Windett rövid, de emlékezetes magyar sportkarrierje arra is példa, hogy a pesti angol futballtanítók elsősorban munka céljából, rendszerint bécsi állomásozás (és futballozás) után vetődtek Budapestre, és sportolási alkalmat keresve találtak társra a hasonló társadalmi státuszú pesti sportemberekben. A mérnökhallgató és úszófenomén Hajós Alfréd, aki Ashtonnal és Yollanddal egy csapatban bábáskodott a magyar futball bölcsőjénél, akár Fred Windett magyar tükörképe is lehetne.³⁷

Nem tudjuk, hogy az 1906-os népszámlálás szerint a Budapesten tartózkodó 441 angol közül hányan költöztek át közvetlenül Bécsből.³⁸ Edward (Teddy) Shires, a magyar futball kiteljesedésének Jimmy Hogan mellett talán legfontosabb angol figurája mindenesetre közéjük tartozott. Főállásban már a császárvárosban is az Underwood írógépgyár képviselőjét látta el, ahogy 1905-től Budapesten is írógép-forgalmazó céget működtetett, és Pesten is maradt 1937-ben bekövetkezett haláláig. Emellett futballozott, sőt állítólag az asztaliteniszt is ő honosította meg Magyarországon. Ám amivel végképp beírta magát a magyar futballtörténet első aranykorának krónikájába, az a közvetítői (kvázi ügynöki) tevékenysége volt, amelynek – és Brüll Alfréd klubelnök bőkezűségének, valamint a világháború kitörésekor Bécsből átmentett Hogan tréneri szaktudásának – hála az MTK a

³⁶ Magyar Nemzet, 1901. május 1. 10.; Sport–Világ, 1901. március 24. 75., 1902. február 23. 59.

³⁷ Hajós nevéhez úszással szerzett olimpiai aranyain túl még számos magyar sportelsőség tapad. A legtöbb a futballpályához kötődik: az első magyar bajnokcsapat, a Budapesti Torna Club színeiben szerepelt az első hivatalos hazai és nemzetközi találkozókön (az első magyar győzelemmel végződő nemzetközi klubmeccsen, 1899-ben gólt is szerzett), sőt az első válogatott mérkőzésen (1902-ben, az osztrákok ellen) is hadra fogták. Később bíráskodott, a Magyar Labdarúgók Szövetsége (MLSZ) alelnökének választották, és természetesen – mint mérnök – futballstadiont is tervezett. Lásd Dénes T. *et al.*: *A magyar labdarúgás* i. m. 38–39.

³⁸ *Thirring Gusztáv*: *Az 1906. évi népszámlálás eredményei*. (Budapesti Statisztikai Közlemények 43.) Bp. 1914. 109. Ugyanitt 2-2 skót és ír illetőségű budapestiről olvashatunk, walesiekről nem esik szó.

Trianont megelőző és követő fél-fél évtizedben világszínvonalú játékerőt képviselt. A futball globalizációtörténeti nézőpontjából sem érdektelen, itthon ellenben korántsem közismert narratíva szerint e századelős MTK-ból sarjadt ki az az innovatív természetű szakmai hagyomány, amelyet Brazíliától Olaszorszáig vittek később a világbíró magyar edzők,³⁹ és amely az Aranycsapat sikereire és a világfutballra egyaránt, nyomon követhetően hatást gyakorolt.⁴⁰

Habár angol szakembereket⁴¹ már a 20. század első éveiben alkalmazták a hazai sportegyesületek futballcsapatai (a Magyar Athletikai Club például Harry Perryt, a már emlegetett BTC egy bizonyos Mr. Coxot, sőt később az ősrivális FTC-ben is megfordult egy Barney Gannon nevű edző),⁴² a kortársak a brit szak tudásimportot jellemzően a Magyar Testgyakorlók Köréhez kötötték. Az MTK-s britek közül itt csupán két olyan játékosról emlékezünk meg, akik a honi futballtörténet egy-egy nevezetes pontjához kapcsolhatók. Egyikük Joseph Lane, aki az MTK Hungária úti stadionjának az – ekkoriban FTK-nak is nevezett – FTC elleni avatómeccsén az egyetlen, győztes gólt lőtte (1912). Teljesítménye mégsem aratott osztatlan sikert, egy újságíró legalábbis kritikával illette, még hozzá nemzeti alapon, jelezve, hogy a feltétlen angoltisztelet kora múltóban. „Lane, a M. T. K. angol centercsatározója, túljátszotta az egész mezőnyt. Mesés dolgokat produkált. [...] De bármily szép volt is Lane játéka, valamilyen fájdalmas érzést mégis kiváltott a lelkekből. Nem volt kedves a közönségnek, hogy egy angol játékos ennyire kimagaslik a magyar fiúk között. A magyar labdarúgó-sportra sem

³⁹ A trénerként bajnoki címet kivívók közül csak néhány: Weisz Árpád (Inter-Ambrosiana, 1930.; Bologna, 1936., 1937.), Schaffer Alfréd (Róma, 1942.), Pozsonyi Imre (Barcelona, 1925.), Hertzka Lipót (Real Madrid, 1932.; Benfica, 1937., 1938.), Eisenhoffer József, Olympique de Marseille, 1937), Hirschl Imre (River Plate, Argentína, 1936., 1937.; Peñarol, Uruguay, 1949., 1951.), Kürschner Izidor (Nürnberg, 1921.). A máig legeredményesebb és talán legismertebb magyar edző-világvándor Guttman Béla, aki MTK-játékosból (1919–1921) kétszeres Bajnokok Európa-kupája győztes edző lett (Benfica, 1961., 1962.). Lásd elsősorban *Szegedi P.: Az első aranykor* i. m. 403–435.

⁴⁰ E hagyományt legutóbb az angol *The Guardian* neves szakírója és futballtörténésze foglalta össze: *Jonathan Wilson: The Names Heard Long Ago: How the Golden Age of Hungarian Football Shaped the Modern Game*. London 2019. A magyar futballtörténeti korpusz nemzetközi beágyazottságára (avagy beágyazatlanságára) jellemző, hogy a kelet-európai futballban egyébként járatos brit szerző dél-amerikai kutatásai során lett igazán figyelmes a helyi elbeszélésekben minduntalan felbukkanó magyar szakemberekre. Tegyük hozzá: brit részről kevésbé nehéz elismerni a magyar futballszakértelem globális jelentőségét, ha az visszavezethető a szintén brit Jimmy Hoganre. Hoganról Barcs Sándor, az MLSZ elnöke nyilatkozta a Wembley-ben, az angol futball-hegemonia mítoszát végképp fölszámoló, 1953-as 6:3 után: „Mindent, amit erről a sportágról tudunk, Jimmy Hogantól tanultuk.” *B.G.: Jimmy bácsi, a magyar futball(nagyság) atyja.* (<https://bit.ly/35mXNXc>, letöltés 2020. aug. 15.)

⁴¹ Az egykorú hazai sportszakma rendszerint egyszerűen csak angolnak titulálta az angol futballkultúra képviselőit. Az „ír származású angol” Hogan elődjét, Jackie Tait Robertsont, a Chelsea-t is edző skót szakembert például így jellemezte egy játékos: „nem szenvedek angomániában, de egész határozottsággal állítom, hogy a Magyar Testgyakorlók Köre a nagy fellendülését kizárólag Robertsonnak, az angol trénernek köszönheti.” Lásd *Dénes T. et al.: A magyar labdarúgás* i. m. 344.

⁴² *Zeidler M.: Angol hatások* i. m. 102.; *Dénes T. et al.: A magyar labdarúgás* i. m. 362.

biztató ez a jelenség. Még a M. T. K. győzelmének az árán is jobb szerettük volna, ha Lane játéka beleolvad a nagy közbe. De nem így volt, s a F. T. K.-nak, mint megvert csapatnak, kellett elhagynia a pályát.”⁴³

Az MTK egy másik kiváló angol szerzeményéről, J. R. Owenről a hazai futballtörténet „Lex Owen”-ként elhíresült jogszabályát nevezték el. A határozatot az MTK riválisai – élükön a sorozatos bajnoki címeit leginkább, és mint hamarosan kiderült, okkal az MTK-tól veszélyeztetve érző Fradival – vitték keresztül az MLSZ-ben (1913). A 1926-ig érvényes Lex Owen szerint külföldi játékost csak akkor igazolhatott magyar klub, ha az illető előzőleg legalább egy évet Magyarországon töltött.⁴⁴ Az élesedő konkurenciarharcon túl ez az intézkedés arról is tanúskodik, hogy a magyar futballvilág az első világháború előestéjére maga mögött hagyta azt az időszakot, amikor az okulás és fejlődés kedvéért készségesen tűrte az angol csapatoktól elszenvedett megalázó vereségeket. A magyar labdarúgás aktorai már nem feltétlenül akartak tanulni Lane vagy Owen játékból, főleg, ha az a saját eredményeiket-érdekeiket veszélyeztette vagy csillogásukat halványította.

Idegen sport – magyar fogadtatás

Az angol játék nem mindenütt érkezett olyan üres tömegsport-színre, mint Magyarországon. Német nyelvterületen például a Turnen (azaz a gimnasztikus torna, amelynek itthon is akadtak művelői), szláv vidékeken pedig (beleértve Cseh- és Horvátországot is) a Sokol-mozgalom uralta a testkultúra diskurzusát. Mindkettő deklaráltan nemzetépítő funkciókat is hordozott. Habár a torna és az atlétika gyökeret eresztett a 19. századi Magyarországon is, a kifejezetten nemzeti érdekű testedző egyletek itt hiányoztak, és a Sokol-mozgalmak előretörésével ez a hiány keltett is némi aggodalmat.

„Mi is csináltunk Magyarországon tornaegyesületeket és szövetségeket. De az a sajátságos tragikum ért bennünket, hogy nálunk a tornaegyesületekben nem a magyar nemzeti vonásokat domborítottuk ki, hanem – németből másolván ezt az intézményünket is – a német tornarendszert hoztuk be Magyarországra, s ezáltal a német szellemet terjesztettük. Évtizedekig kellett harcolnunk, amíg a mi tornaegyesületeinkből és tornaoktatásunkból ezt a német szellemet csak részben is kiirtottuk. És az eszköz, amivel ezt a harcot vívtuk, nem a magyar szellem és a magyar szellemű tornaoktatás volt, hanem tulajdonképpen az angol athletika és sport. Tehát mi még a német szellem ellen sem a magyar géniusszal, hanem más idegen példákkal kell hogy küzdjünk” – panasolta *Magyar Sokol* című

⁴³ Budapesti Hírlap, 1912. április 2. 16.

⁴⁴ A szabályt minősíthetjük akár a már említett Bosman-ítélet korai ellenpárjának is.

vezércikkében a névtelen tollnok.⁴⁵ Jeremiájából kifejejtette a szintén angol labdarúgást, amely már ekkor is népszerűbb volt, mint a torna és az atlétika együttevége. Testedzsként talán nem vették komolyan játékos jellege miatt, viszont a nemzetépítés tartalmait nemcsak közösségteremtő erejű, társadalmi-nemzeti csoportok valós küzdelmét szimbolikus térbe könnyen transzponáló jellege okán vehette magára, hanem azért is, mert nem akadt más sportmozgalom, amelyik ezeket – a Turnennel és a Sokollal versengve – képviselte volna.⁴⁶

A futball nemzetépítő képessége eleinte nem bizonyult mindenki számára nyilvánvalónak. Csekély ellenzéke éppen a játék angol szellemre szabottságát, a magyarok természetétől idegen, ezért veszélyes mivoltát hangoztatta. „[G]yermekeinknek meg nem felelő veszélyes játék a lapdarugás, mely – meglehet, hogy a hidegvérű angolok temperamentumának felelevenítéséhez alkalmas eszköznek bizonyult, – de semmiképp sem alkalmas arra, hogy elevenebb és hevesebb vérmérsékletű magyar gyermekeink szórakoztatására egészségük és épségük komoly veszélyeztetése nélkül szolgáljon.”⁴⁷ Az aggodalmaskodók azonban a futball vonzerejének titkát is fölismerték: „Fájdalommal kell beismernünk, hogy ez idegen játéknak föelőnye éppen versenyszerűségében rejlik, miben a mi játékaink éppen gyengék. Gondolkozni kellene, a kótyából, kifutóból mint lehetne érdekesebb versenyszerű játékot csinálni, mert csak így vehetnék fel a versenyt a rugdalóval s a hajítólabdával.”⁴⁸ E vélekedésekből az is kitűnik, hogy kezdetektől fogva törekedtek a játék nevének, sőt teljes szókinccsének magyarosítására.⁴⁹ A *csatár/csatázó, fődözet, hátvéd, kapuvédő* alapterminusok már a futball megjelenésével egyidőben rendelkezésre álltak, csökkentve az idegenségérzetet. A „goal” szinte az egyetlen, amire a mai napig nem sikerült tartós magyar változatot találni, és ez valószínűleg már így is marad, minekutána hajdan előszeretettel használt megfelelője, a „dugó” is kikopott a nyelvből.

Arra, hogy ez az idegen játék a nemzetépítést is segítheti, a média akkor ébredt rá villámcsapásszerűen, amikor 1899-ben – két évvel az első magyar-osztrák

⁴⁵ Pesti Hirlap, 1908. szeptember 10. 1–2.

⁴⁶ A Turnerről és más, a modern sportok brit hegemoniájának ellenálló mozgalmairól lásd *Markovits, A. S. – Rensmann, L.: Gaming the World* i. m. 57–62.; *Guttman, A.: Games and Empires* i. m. 141–168.

⁴⁷ Del Medico Ágoston felszólalása a fővárosi közgyűlésben. Fővárosi Közlöny 11. (1900) 770.

⁴⁸ Egy vidéki tanár „Játsszuk-e az iskolában a rugdalót?” címmel közzétett aggodalmai. *Herkules*, 1899. október 14. 1.

⁴⁹ Felméri Lajos angol játékokról szóló leírásában (kolozsvári Ellenzék, 1881. május 2. 1.) jó másfél évtizeddel az első hivatalosként nyilvántartott hazai mérkőzés (1897) előtt „kírugó labdának” fordította a futballt, s azonnal rá is tapintott erőnyeire: „Egyik érdeme, hogy nem kell hozzá költséges felszerelés, sem igen sok idő, sem ún. tapsoló közönség, mely utóbbi a cricketnek mintegy udvarzatát teszi; másik érdeme, hogy a legnagyobb mértékben fejleszti az életben leghasznosabb szellemi-erkölcsi tulajdonságokat: a bátorságot, hidegvérűséget és lélekjelenlétet. Sokkal több fejbéli munka jár vele, mint első tekintetre látszik.”

klubtalálkozó után – egy magyar csapatnak, a Műegyetemi FC-nek először sikerült győzelmet aratnia egy bécsi gárda (Victoria AC) fölött. Mindezt a már említett Millenáris-pályán, 3000 fős közönség szeme láttára. A beszámoló máig érvényesen ragadja meg, hogyan és miért sikerül újra meg újra eredményesen „lokalizálni” a globális futballt: „Vajjon ki felejt el azt az embertömeget, melynek szívét aznap a magyar dicsőség lelkesítette. Előttünk eddig ismeretlen új érzésnek nyílt tere, egy új fogalmat ismertünk meg, a más nemzetek feletti győzelem tudatát. Ilyen lehet diadalmas csaták után a győztes hadak hozzátartozóinak öröme, pedig ezúttal vér nem folyt, csak a dicsőségért ment a küzdelem. Aki játssza, aki szemléli ezt az egyszerű angol játékot, az mindig jobban szereti. Hiszen az egész 11 ember párviadala veszedelem nélkül, a díj pedig a dicsőség.”⁵⁰

Az, hogy az osztrákokkal és csehekkel vívott összecsapások a Monarchia idejében (akkoriban magyarázatot nem igénylően) nemzetközi találkozónak számítottak, és hogy nincs tudomásunk közös Monarchia-válogatottról, sőt annak tervéről sem, az államalakulaton belüli politikai állapotokat (vagy még inkább vágyakat) tükrözi. A nemzet-állam-ország fogalmainak nem mindig következetes alkalmazása a FIFA berkein belül is gondokat okozott. A magyar szövetség például azért nem vett részt már az első FIFA-kongresszuson sem, mert csak az osztrák szövetségen keresztül hívták meg. Bár bejelentette csatlakozását, a cseh szövetséghez hasonlóan csupán 1907-ben sikerült formálisan is elnyernie a tagságot, miután végre belátta, hogy saját képviselőt kell delegálnia az aktuális kongresszusra, a távolból ugyanis nem lehet a nemzetközi társaságot felvilágosítani a Monarchia bonyolult közjogi viszonyairól. A cseheknek kiváló sportdiplomáciai kapcsolataik ellenére sem sikerült az önálló képviselőt jogát kivívni, elsősorban azért, mert az osztrák szövetség határozottan föllépett függetlenségi törekvéseikkel szemben. (Az MLSZ később hasonló szigorral reagált, amikor a horvátok a magyar szövetség engedélye nélkül láttak vendégül Zágrábban egy cseh csapatot.) Az egyébként is vonakodó angolok csatlakozását a „tanítványok” szövetségéhez viszont az nehezítette, hogy amatőr szövetségük is saját képviselőre tartott igényt, ami a profikat tömörítő Football Association (FA) heves tiltakozásába ütközött.

A futball globalizációjának e korai szakaszában az MLSZ legnagyobb sportdiplomáciai sikerének – önállósága elismertetésén túl – az nevezhető, hogy

⁵⁰ Sport-Világ, 1899. március 19. 6. Victoria AC, Vienna Cricketers: az eddig említett bécsi csapatok neve azt a mintát követi, amely más, jelentős brit kolónia közreműködése mellett kialakult futballkultúrákat is jellemez (pl. Argentína: River Plate, Racing Club, Newell's Old Boys stb.). A hazai klub-nomenklatúra azonban még csak nem is a mitológiából kölcsönzött (Sparta, Ajax), inkább földrajzi vagy intézménynevekre épült, néhány jellemző, nemzeties kivétellel (Magyar Athletikai Club, Magyar Testgyakorlók Köre, Nemzeti Sport Club stb.), mutatva a brit befolyás közvetettséget és a futballban artikulálódó helyi identitások erejét.

1909-ben Budapest rendezhette meg az éves FIFA-kongresszust. A nemzetközi futballképviselőt érkezését nem kizárólag a sport belügyeként kezelték, ezt jelezte, hogy a fővédnöki tisztséget József főherceg töltötte be Apponyi Albert kultuszminister, Bárczy István, Budapest polgármestere, Fülepp Kálmán főpolgármester és Jekelfalussy Lajos honvédelmi miniszter védnöksége, valamint Andrássy Géza gróf díszelnöksége mellett.⁵¹ A nemzetközi futball-előkelőségek részvételével zajló eseménysorozat fénypontját alighanem mégis az jelentette, hogy ez alkalomból kétszer is pályára lépett a profikból és amatőrökből összeállított angol válogatott. Az angol nemzeti tizenegy ekkor még csak másodszer jutott el Magyarországra, míg a futballexpanzió munkájának dandárját elvégző, külföldön turnézó szigetországi klubcsapatok már szinte hazajártak Pestre.

Tanulópénz: angol csapatok vendégjárása

„A húsvéti ünnepekkel nagy jelentőségű napok kezdődnek a magyar sport történetében. A magyar footbalsport fejlődése tette lehetővé, hogy a sport hazájából, Angliából, tömegesen jöjjenek el hozzánk ezen sport kiváló művelői közül többen. Minden magyar sportember érzi ennek a jelenségnek fontosságát, hiszen magunk közt üdvözölhetjük az embersport hazájának fiait, azokat az egyéneket, akit a mi fiatalságunk, mely a kontinensen talán leginkább hévül a testedző sportokért, eszményképének tekint. A legigazabb sport, a játék terén találkoznak velük, és ebben mérik össze erejüket, nem a győzelem kilátásával, hanem mert tanulni akarnak tőlük, és meg akarják mutatni, hogy felfogták az általuk évszázadok óta űzött elvek helyességét, és azon az úton törekszenek előre haladni, és be akarják mutatni egyúttal azt, hogy képesek is arra. A footballmérkőzés a testi és lelki jó tulajdonságok küzdelme két csapat között, a legszebb küzdelem, amit a modern élet nyújthat. Ezen a téren áll szemben a mi lelkes ifjúságunk Anglia fiatalságával. Kinek nem indul meg szíve erre a gondolatra?”⁵² A magyar labdarúgás első „angol hetének” beharangozójából kiviláglik, hogy a hazai sportemberek milyen kultikus tisztelettel övezték az angolokat. 1901-ben első ízben léptek brit klubok képviselői magyar pályára, méltónak találva a magyar felet arra, hogy a maguk teremtette játékban összecsapjanak vele. (És persze hogy kifizesse részüket a jegybevételből.) Aligha csodálkozhatunk, hogy az igencsak szűk külpolitikai mozgástérrel rendelkező magyarok számára ez a vizit szinte egyetlen jelentett a nemzeti önállóság nagyhatalmi elismerésével, de legalább a diplomáciai

⁵¹ Nemzeti Sport, 1909. május 29. 36. A kultusz- és a honvédelmi miniszter egyidejű jelenléte már ekkor is jelzi a vetélkedést, amely a sportirányításért a két tárca között később folyt.

⁵² Sport-Világ, 1901. április 7. 94–95.

kapcsolatok felvételével. Igaz, az angol csapatok rendszerint bécsi, prágai mérkőzésekről érkeztek vagy oda távoztak, valamint az sem volt seholy sem közömbös, hogy a rivális futball-fellegvárakban milyen eredmények születtek. A nemzetállami sikertelenségek sportbéli kompenzációja (Hadas Miklós kifejezésével élve: a kisállami túlinvesztíció Dávid-effektusa),⁵³ láthatjuk, magyarországi meghonosodásával szinte egyidőben terhelődik a labdarúgásra, kollektív-nemzeti placebo-vá változtatva azt.

1901-ben, a britek vendégjárásának első évében a különböző magyar klubcsapatok rögtön négy albioni legénységtől is nagyarányú vereséget szenvedhettek: az amatőr Richmond, a Surrey Wanderers és a Civil Service (utóbbi kettő esetében alkalmi) összeállításától, valamint a profi Southamptontól. Az angol–magyar találkozót még sokáig jellemezte az egyenlőtlenség technikai tudásban és összjátékban, bár olykor be-becsúsztak szorosabb eredmények, sőt akár magyar győzelem is. (1903-ban például a magyar bajnokság első két kiírásának győztese, a BTC 1:0-ra verte a Richmondot.) Az összkép radikálisan később sem változott, csak a különbség mérséklődött némileg.⁵⁴ Ezért nem is térnénk ki minden meccsre és eredményre, inkább néhány, elsősorban a brit futballexpanzió magyar fogadtatásának szempontjából jelentősnek ítélt találkozót emelünk ki.

Említettük, az első Budapestre látogató angol focikülönítmény a Richmond csapata volt. A vizit nem korlátozódott az – egyébként az angol vendégjátékokon mindig szép számú közönségtől övezett – pályára, az angol–magyar kapcsolatot egy emelkedett hangulatú bankett is zárta a Royal Szállóban. Hogy miként zajlott a sportdiplomáciai kapcsolatok informális felvétele, hogyan köttetett az angol–magyar futballbarátság, arról érdemes idéznünk a kortársat, aki nemcsak az amatőr úriemberek társadalmi állásáról tudósít, de azt is sejteti, a vendégek aligha nemzeti-birodalmi színezetű aktusként fogták föl a találkozást: „[A] hosszú, tiszteletdíjakkal feldíszített patkóalakú asztalt többnyire frakkos és szmokingos alakok ülték körül, az asztalfőn persze az angol vendégek ültek; fejük fölött a falon az angol és magyar lobogó volt kifeszítve, kombinálva a rendező egyesületek színeivel. Természetesen toaszt is volt quantum satis. [...] Ezután az angol

⁵³ *Hadas M.*: Olimpia és globalizáció i. m. 1.

⁵⁴ A magyar labdarúgás felzárkózását leginkább a futballvérkeringésbe már korábban bekapcsolódott rendszeres edzőpartnerekkel, a hasonló fejlődési ívet leíró cseh, de elsősorban az osztrák válogatottal és a bécsi klubcsapatokkal szembeni eredményeken lehet lemérni. Ezt a Monarchián belül felhalmozódó, regionális-transznacionális jellegű, évtizedekig világszínvonalú játéktudást nevezik ma is dunai iskolának. (*Jonathan Wilson*: *Inverting the Pyramid*. London 2008. 32.) Miközben a Habsburg Birodalom darabjaira hullott, örökösei között pedig feloldhatatlannak tűntek (tűnnek) az ellentétek, a futball országában szinte változatlanul élt tovább a Monarchia öröksége. Mindez az Európában úttörő regionális kupasorozatoknak is köszönhető: a bécsi brit vállalkozó alapította századelős Challenge Cupnak, a két világháború között pedig a Közép-európai (majd Mitropa) Kupának.

játékosok sorra mind mondtak beszédet. Bár mi eddig nálunk járt játékosoktól nem szoktuk meg, hogy a rúgáson kívül beszélni is tudjanak, nem volt mit csodálkoznunk ezen, tudva, hogy az angolok mind meglett, intelligens úri emberek: Waller például mérnök, Gettins tanár, Killich orvos, Moosely tanító, Cox bankhivatalnok; Thomasról csak annyit tudhattunk meg, hogy színész akart lenni, de szülei nem engedték erre a pályára.

A technikusok bankett után elénekelték a Rule Britanniát; a »hazai hangok« kellemesen hatottak az angolokra, ők is dalra gyűjtöttek, elénekelve például a »Trink wine, trink wine o my boy« bordalt. Így azután egyszeriben elillant a bankett feszes hangulata: ködös Albion fiai ugyancsak belemelegedtek. Hogy az angolok kedélyes fiúk, azt már a matchek alatt és a velük való érintkezés folyamán is sejtettük, de csak most láttuk igazán: a burleszk angol humor sokszok tréfáival fakasztották derűlségre a jelenlevőket. Waller mókázott, Thomas valóságos cirkuszi jongleur- és clown-produkciókat csinált. Majd mikor a cigány ráhúzta, az angolok tánra perdültek: Gettins csárdást táncolt, Robertson és Cox kettősben kalamajkáltak; láthattuk a hamisítatlan bosztont is [...].

Csak a késő éjjeli órákban oszlott szét a társaság. Az angolok is szétszéledtek, ki erre, ki arra ment, ígéretekről, kötelességekről beszéltek és hozzá gyanúsán mosolyogtak [...]. Ahá! most jut eszembe, hogy Thomas humoros beszédében nagyon dicsérte a magyar nőket.”⁵⁵

A következő év márciusában érkező oxfordi egyetemistákat kevesebb polgári kedélyesség, annál több arisztokratikus glória övezte. A brit politikai elit keltetőjének futball-ifjaiban szinte valóságos diplomatákat láttak a magyar notabilitások, ennél fogva az arisztokraták, politikusok és laptulajdonosok a hazai sportembereket csaknem utolsó szálíg kiszorították a fogadóbizottságból. József főhercegnek az oxfordiak tiszteletére rendezett margitszigeti villásreggelijén megjelent az angol főkonzul, valamint Eötvös Loránd, Berzeviczy Albert, Szemere Miklós, Rákosi Jenő, Vészi József stb. Az ifjak elmentek színházba a *Troilus és Cressidára*, a Várba, a Mátyás-templomba, az Operaházba, az Akadémiára, az Országházba és a Kúria épületébe, hivatalos látogatást tettek az egyetemi és a műegyetemi rektoroknál. Vendéglátásukra hivatalosan a Műegyetemi FC és természetesen a margitszigeti központú, deklaráltan úri-keresztény Magyar Athletikai Club (MAC) vállalkozott, élén Andrassy Gézával. Sem az egyletek, sem az egymás sarkát taposó főrangok nem utasították vissza sem a fővárosnak az esemény alkalmából

⁵⁵ Speidl Zoltán: Futballsportunk nagyhete. A bankett. Sport–Világ, 1901. április 28. 126.

kiutalt 600 koronás rendkívüli segélyét, sem a kultuszminisztérium 1000 koronás hozzájárulását.⁵⁶

A Park Klubban rendezett estélyen még a korábbinál is több előkelőség vonult fel. Szemere Miklós „cs. és kir. kamarás, országgyűlési képviselő” adta az estebédet, ahonnan „az ebéd magyar stílusának megfelelőleg nem hiányzott a tulipán sem, a menükártyán ott szerepelt a gulyásleves és a túróslépeny is.” Utána következett a tea, amiről Andrassy Géza gróf „v. b. t. tanácsos, országgyűlési képviselő” gondoskodott. „A tündéri fényvel világított terem hosszú asztala pazar kiállítás volt a szakácművészet legízesebb remekeinek, és nem csoda, ha késő éjfélig maradt együtt az angol fiatalságot annyi szeretettel ünneplő társaság.” Hol volt már a richmondiak előző évi bohóckodása és nótázása! Minek is, ha az ember Montaigne tábornok beszédében gyönyörködhetett, „aki Batthyány Elemér grófnak társa volt afrikai oroslánvadászatain, és átutaztában nem állhatta meg, hogy régi jó bajtársát meg ne látogassa.”⁵⁷

A Hungária Szállóban lakó oxfordiak istentiszteleten is részt vettek, sőt olykor azért fociztak is. Látogatásuk példázza, hogy a futball társadalmi kontextusa sem a korabeli Angliában, sem Magyarországon nem nevezhető homogénnek. (Az ipari munkások térfoglalása elsősorban az angol profi futballt jellemezte, az amatőrizmus ethoszához természetszerűen inkább a szükséges szabadidős és anyagi feltételekkel eleve rendelkező felsőbb osztályok képviselői ragaszkodtak.)⁵⁸ Egyszermind kiderült, hogy a hazai politikus elit nem restelt kihasználni egy olyan sport nyújtotta – leginkább illuzórikus – lehetőséget, amelynek művelői közé más alkalmakkor ritkán vegyült. Hiszen „ki tudja, hogy ezen kis kapocs, melyet tisztán a football kovácsolt össze, az ifjaink folytonos érintkezése folytán nem-e erősödik meg egy hatalmas lánczá, mely a két nemzet érdekeit szorosabbra fűzi.”⁵⁹

Két év elteltével hasonló módon és reményekkel fogadták az oxfordiak érettebb kiadását, az úriemberek kirakatcsapatát is, az oxfordi-cambridge-i öregdiákokból, ügyvédekből és etoni tanárokból verbuvált „Korinthosziakat”

⁵⁶ Sport–Világ, 1902. március 23. 1.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, minisztertanács jegyzőkönyvek, 1902. ápr. 16-ai ülés. MNL OL K 27 1902. ápr. 16.

⁵⁷ Magyar Nemzet, 1902. március 27. 9.

⁵⁸ Az oxfordiak és a jóval szolidabb körülmények közt vendégeskedő cambridge-iek után 1905-ben a Casuals színében egy újabb amatőr elitcsapatot üdvözölhetett Budapest. „Abban a tizenöt angolban, akiket szerencsénk van fővárosunkban üdvözölhetni, nemcsak az amateur sportsmaneket, nemcsak a gentlemaneket, hanem a nagy, a hatalmas, angol nemzet intelligenciáját is tiszteljük. És igaz örömmünket fejezzük ki, hogy éppen a sport az, mi nemzetünket közelebb hozza egymáshoz.” *Malecki Román: Casuals.* Sport–Világ, 1905. április 24. 2. A fenti köszöntés rávilágít, hogy a még mindig értelmiségiek uralta magyar futballkormányzat (akárcsak az oxfordiak arisztokrata fogadóbizottsága) nem egyformán értékeltelte az angol csapatokat: az amatőrök ázsíóját eleve növelte a fajsúlyosabb társadalmi réteg, amelyet – ugyancsak amatőr vendéglátóik szerint – képviseltek.

⁵⁹ Magyarország, 1902. március 23. 9.

(Corinthians), azzal a különbséggel, hogy a sportvezetők ezúttal valamivel fontosabb szerepet kaptak, lévén a Corinthians különítménye a játéktudásáról is híres.⁶⁰ A hazai sajtó pátosszal átítatott címlapi laudációi nem mulasztották el kiemelni a „Corinthiánok” emberi kiválóságát – némileg átfedésben kiemelt társadalmi státuszukkal –, amely a sportot is megneemesíti, valamint, hogy a profi futballista angolokkal szemben, amatőrségük okán ők valódi példaképül szolgálnak. De még így is jutott minden angolnak a dicsfényből: „Még kevésbé lehet a célunk, hogy most a britek nagy nációjáról írjunk panegyrikus cikket. Az ő nemes faji tulajdonságaik, egészséges szellemük, sportszeretetük és ezeken felépülő fölényük és hatalmuk amúgy is eléggé imponál nekünk, sportsmaneknek, akik az angolokat – nem szégyenünk bevallani – egy kicsit a sport szemüvegén át nézzük. De kell hogy imponáljon azoknak is, akik nem estek bele a sporttal járó s megbocsátható anglofóbiába.”⁶¹

Nem annyira nemzetépítési, sokkal inkább futballszakmai szempontból bírt jelentőséggel az 1905-ös esztendő, amikor – bízvást kijelenthető, hogy – a világ akkortájt legjobb csapatai közül kettő verte tönkre a magyarokat, a szaklapokban vég nélkül dicsért játékkal: a hivatásos angol élvonalban vitézkedő Tottenham Hotspur és az Everton. Ugyanők később Bécsben vívtak bemutatómecscset, amely olyan páratlan élményt ígért (angol profik összecsapása!), „hogy most Bécsben ezen a mérkőzésen is a közönségnek 7–8 percentjét – budapestiek képezték. Amint tudjuk, Budapestről különvonat is indult, amely vagy 300 érdeklődő sportsmant és sportladyt röpített a császárvárosba.”⁶²

A magyar városi középosztályt is magával ragadó futballspirál „angol szakasza” hazai csúcspontjának alighanem azokat a találkozókat nevezhetjük, amikor az angol nemzeti tizeneggyel szemben maradhattak alul a labdarúgást hivatalosan immár egy évtizede gyakorló kiválóságaink. Az angol válogatott meccsek mind 1908-ban, mind 1909-ben a FIFA-kongresszus kísérőprogramjában szerepeltek. 1908-ban a császárvárosban került sor a kongresszusra, amikor is az angolok 11:1-re páholták el előbb az osztrákokat, majd Budapestig lecsorogva a Dunán, 7:0-ra a magyarokat. Mielőtt a Millenárís – hétköznapi lévén – „csak” 7-8000 fős közönsége előtt bemutatták tudásukat, a vendégcsapatot, élükön a kor legjobb játékosának tekintett, amatőr Vivian Woodwarddal, a szokásos kultúrprogram gyorstalpalóján képezték ki Magyarországból. „A kedd este megérkezett angol válogatott csapat szerdán reggel fél tíz órakor a székesfőváros nevezetességeinek megtekintésére indul, többek között elmennek a parlamentbe is.”

⁶⁰ Amit igazolt, hogy a magyar klubcsapatokkal játszott három meccsükön egyetlen gólt sem kaptak, ellenben 27-et rúgtak. Lásd *Dénes T. et al.*: A magyar labdarúgás i. m. 122–123.

⁶¹ Sport-Világ, 1904. április 3. 1.

⁶² Sport-Világ, 1905. május 14. 170.

Ezután ebéd, meccs a Millenárison, vacsora. „Csütörtökön délelőtt a François-féle pezsgógyárat tekintik meg angol vendégeink, majd 1 órakor lunch lesz a Hungáriában, délután a margitszigeti sporttelepet tekintik meg” a daliák, akik végül péntek reggel Bécsen át Prágába távoztak.⁶³ Hogy miként múlták fölül a világ többi válogatottjait, leírva egészen banálisán hangzik, ugyanakkor lényegében ma sem kell más az eredményességhez: „Az angol csapat játéka mintaszerű és mesteri volt. Labdalefogásuk olyan volt, minőt az eddig itt járt angol csapatoktól nem láttunk. A leggyorsabban jövő labdát is egyetlen mozdulással megállítják, s az a másik pillanatban már rendeltetése helyén van. A csapat játékosai egytől-egyig kiválóak voltak.”⁶⁴

A válogatott labdarúgók kíséretében ekkor és egy évvel később, az immár hazai rendezésű FIFA-kongresszus alkalmával is érkeztek Pestre további illusztris szigetországi vendégek, 1909-ben jelesül a FIFA angol elnöke és a korabeli futballvilág nála is fontosabb figurái: az angol profi szövetség elnöke és titkára. Mégis, bár a védnökök és a fogadóbizottság soraiban most is ült jó néhány hazai előkelőség (mint említettük: József főherceg, Apponyi Albert, Bárczy István, Andrássy Géza, Bethlen István stb.), az oxfordiak hét évvel korábbi látogatásának fényűzéséhez képest egy fokkal polgáriasabbnak tűnnek a körülmények (á la carte szállodai étkezések, löncs az MTK klubhelyiségében, gyárlátogatás stb.), és hangsúlyosabbnak a sportvezetők közreműködése. Ami persze érthető, hiszen az eseményt ezúttal a sokféle klubot és játékost képviselő MLSZ szervezte, nem pedig a MAC, az úri középosztály margitszigeti sportklubja. Mindenesetre az is valamiféle sporttársadalmi demokratizációt sejtet, hogy a magyar politikai elit kevesebb kapcsolatépítési lehetőséget látott a futballvilág csúcsvezetőiben és az angol válogatottakban (a világ legjobbjaiiban), mint az oxfordi diákokban vagy a Corinthians etoni tanárgárdájában. Vagyis a futballozás nem tett egyenlővé minden angolt még a távoli Magyarországon sem.

A FIFA budapesti kongresszusának kalapjára nem kevesebb mint három válogatott mérkőzés-bokrétát tűzött az MLSZ. Az elsőt a meccsenként változó felállásban pályára lépő magyar válogatott az angollal küzdött meg, mindössze 4:2-es vereséget szenvedve. A másodikon régi ellenfelével, az osztrákokkal játszott 1:1-et, míg a harmadik napon ismét az angoloktól kapott ki, ezúttal azonban már 8:2 arányban. Az angolok sztárja, Woodward valóban tanár módjára véleményezte az első magyar csapat teljesítményét: „A magyar becek rúgásai a II. féldőben szél ellen és szemben az erős angol támadással, valóban gyönyörűek (*magnificent*) voltak, és általában is a magyar csapat játéka dicséretére válnék

⁶³ Pesti Hírlap, 1908. június 10. 17.

⁶⁴ Sport-Világ, 1908. június 14. 203.

(*would do justice*) sok angol első osztályú, csapatnak. A csatárokat nem sokat láthattam, de azt mondhatom, hogy a csatárok lövései valóban nagy javulásra szorúlnak még (*shooting is certainly open to great improvements*). (Egyáltalában ez volt az angolok általános véleménye – a Szerk.)” Nála jóval elismerőbben (avagy udvariasabban) nyilatkozott a bíróként közreműködő „Mr. Simmons”: „Láttam az összes európai országok footballcsapatait – Olaszország kivételével –, és én nem habozom kijelenteni, hogy egy ország sem mutatott nagyobb haladást a játék technikai részének megfogalmazásában és az ügyességben, hogy a komplikáltabb mozgásokat keresztülvigyék. Ezeken alapul a mi angol csapatainknak is a sikere. Nem ösmerek csapatot, mely a legutóbbi 12 hónap alatt annyira haladt volna, mint Magyarország, és nem kételkedem benne, hogy a játékosok megközelítik immár az angol footballnak legjobb ideáljait. (*The players are closely approximating of the best ideals of english football.*) Immár nagyon kevés az, amire mi önöket taníthatjuk, a tanítványok közel vannak, hogy elérjék ugyanazt a nívót, amelyen a mestereik állanak. (*The pupils are reaching the same piain as the tutors*).”⁶⁵

A futball-globalizáció „angol korszakának” vége

Az angolok fönti szavainak egy részét bizonyára a vendéglátó iránti udvariasság diktálta. Abban viszont az utókor is igazat adhat nekik, hogy a magyar labdarúgás a 20. század első évtizedében jelentős fejlődést mutathatott föl, köszönhetően többek között a pesti pályákat rendre útba ejtő, egyre sűrűsödő nemzetközi futballforgalomnak. A következő évtizedben eljött az ideje, hogy a magyar játékosok is kimozduljanak a Monarchia komfortzónájából, és mind a válogatott, mind a klubcsapatok keresztül-kasul bejárják Európát. A korszak sokszoros bajnokcsapata, a Ferencváros még Londonba is eljutott, ahol egy vereség mellett egy győzelmet is aratott, jelesül az amatőr Woking FC ellen. Tehát saját pályájukon győzték le az angolokat. Éppen a világbirodalommal való szimbolikus, de szabályok szerinti megküzdés és a győzelem esélye az, amiért Allen Guttman kétségbe vonja, hogy a modern sportok globalizációja egyet jelentene a kulturális imperializációval, s találja használhatóbbnak például a Gramsci-féle „hegemónia” fogalmát.⁶⁶

A korábban passzív, vendéglátó futball-Magyarország a tízes években útra kelt, és egyre messzebb jutva aktívan kapcsolódott be a futball globalizációjába. Az évtized végén megkezdődött a játékosok kiözönlése nemcsak Európába, de Észak- és Dél-Amerikába is, miközben Anglia – válaszul arra, hogy a világháború

⁶⁵ Nemzeti Sport, 1909. június 5. 35. [Kiemelések az eredetiben]

⁶⁶ Hozzáátve, hogy „a kulturális interakció jóval összetettebb jelenség, mint a teljes hatalommal bíró uralma a minden hatalom nélkül valón.” *Guttman, A.: Games and Empires* i. m. 178.

vesztéseit nem zárták ki – kilépett a FIFA kötelékéből. A nemzetállamok két világháború közötti bezárkózása, a territorializmus erősödése legfőljebb helyenként és kis időre tudta meglazítani a futballkapcsolatokat, a sport globalizációját azonban nem állíthatta meg.

A labdarúgás hamar levetette magáról kezdeti osztálytartalmait, és sem azokból, sem a brit birodalmi jellegből nem tapadt hozzá tartósan semmi. Magyarországi elterjedéséhez ugyan hozzájárult az angolokat övező tisztelet, ám minél több és tarkább társadalmi háttérű angol csapat mutatkozott be a Millenárison, a hazai futballdiskurzus annál inkább összpontosított a játékra magára, az eltanulható játékelemekre, és kevésbé azoknak a társadalmi rangjára, akik játszották. A futball grammatikájáról lekotptak a kibocsátó országban szerzett jelentések, egyszerű struktúrává üresedett, miközben a játék „szókészlete”, tartalma kerületenként, nemzetenként, régióként változott és változik ma is, így téve lehetővé, hogy a legkülönbözőbb közösségi identitások leljenek hazára benne.

PEOPLE, NATION, FOOTBALL

The Beginnings of the Globalization of the “English Game”

By Katalin Baráth

SUMMARY

While the “cultural turn” has given new impetus to the history of sport, its analysis in institutional Hungarian historiography has remained sporadic. One reason for this neglect is the exclusion of sport from our traditionally normative definition of culture; another is the absence of research into mass culture within the main field of scholarly interest.

The history of globalization as a new discipline opens up a new opportunity for a historical approach to sport in general, and to football in particular. Attention in Hungary to the “English game” has been intense right from the outset, and both the media and politics have realized the potential for nation-building that it represented. The paper surveys the first decade of Hungarian football history, with special regard to the relevance of British connections, as well as to the first passive and adaptational period of Hungarian football culture, and explores how, at the end of this period, Hungary became part of the circulation of global football.